

ПАМ'ЯТНІ ДАТИ

ПОЛТАВСЬКОМУ ТОВАРИСТВУ ЛЮБИТЕЛІВ ПРИРОДИ 100 РОКІВ: ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА

100 років тому у драматичний для української держави період – 1918 р., у стінах Полтавського народного природничо-історичного музею (нині Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського) було засновано Полтавське товариство любителів природи (Товариство дослідників Полтавщини, Полтавський гурток натуралістів, Товариство вивчення Полтавщини). Виникнення цієї громадської культурно-просвітницької і наукової природоохоронної організації пов'язано з постаттю всесвітньовідомого натураліста та державного діяча – академіка В.І. Вернадського.

Ініціатива Володимира Івановича зі створення Товариства була підтримана завідувачем музею В.Ф. Ніколаєвим [19, с. 91, 92]. Вже у 1916 р. Валентином Федоровичем було розпочато організаційні роботи. Про це свідчить листування В.Ф. Ніколаєва з В.І. Вернадським. У листі від 6 вересня 1916 р. завідувач музею звернувся до вченого з проханням підготувати статтю-звернення про організацію найближчим часом «Товариства досліджень Полтавщини» для публікації у музейному «Щорічнику», зазначив також про необхідність вирішення нагальних питань із підготовки статуту, реєстрації у відповідній установі тощо [8]. Через велику зайнятість В.І. Вернадський не надіслав згаданої статті до Полтави. Розвідка «Полтавское общество любителей природы» пізніше була підготовлена самим В.Ф. Ніколаєвим і опублікована, за припущеннями авторів, у полтавській міській газеті «Родной край» за квітень 1918 р. У листі від 12 листопада 1916 р. Валентин Федорович відзначив труднощі вирішення питання організації товариства, інертність громадян, які повинні були б «ухопитись» за цю ідею і прикласти всі зусилля для її здійснення, та повідомив про необхідність погодження з ним проекту статуту товариства [9]. Що ж до останнього, то він був схвалений на засіданні товариства 18 березня 1918 р. і затверджений на загальних зборах 20 квітня 1918 р. [5, с. 25, 27]. В основу статуту були покладені завдання, викладені В.І. Вернадським у начерках програми товариства (ПКМВК 73689, Д 9567). У статуті товариства передбачалось, що воно об'єднає всі верстви населення, які цікавляться питаннями теоретичного і практичного краєзнавства, а одне з його нагальних завдань – охорона пам'яток природи і природних багатств краю [24].

За тогочасним щоденником В.І. Вернадського, авторам вдалося з'ясувати етапність організації Товариства. Запис від 12 березня 1918 р.: «Днями був у Земському музеї – 10 березня – засідання осіб, зібраних Ніколаєвим з моєї ініціативи для Полтавського гуртка натуралістів. В'яле...» [1, с. 57]. Із запису від 8 квітня цього ж року дізнаємося про дату створення Товариства: «Був у сільськогосподарському товаристві... Обидва Іллічевські [йдеться про відомих у Полтаві діячів – батька та сина] вступили до Полтавського товариства любителів природи, яке вчора утворилось» [1, с. 69].

Очевидно, 7 квітня (25 березня) 1918 р. Товариство було вже відповідним чином зареєстроване. Тоді ж правління товариства звернулось до Міністерства Народної освіти Української республіки з питання асигнування йому урядової субсидії (10 тис. щорічно) для вивчення природи краю, видання наукових праць, організації мережі співробітників-кореспондентів на містах та інших питань [10].

Вже 4 (17) квітня 1918 р. у листі до свого давнього друга, відомого юриста та історика, міністра народної освіти та мистецтв України М.П. Василенка В.І. Вернадський писав: «...Тепер вдалося створити Полтавське товариство любителів природи, і воно, очевидно, добре піде і буде добрим і живим центром культурного життя...» [6, с. 7]. Адже, за задумами Володимира Івановича, Товариство мало стати не просто звичайним гуртком, а зібранням «... наукових установ Полтави, а згодом – за межами – у вигляді асоціації наукових закладів в Україні, потім Росії і пов'язаним зі світовими науковими закладами» [20, с. 118, 119].

Головою правління Товариства було обрано В.І. Вернадського, заступником (товаришем) – О.В. Знаменського – завідувача ентомологічного відділу Полтавської сільськогосподарської дослідної станції, секретарем – В.Ф. Ніколаєва. До складу Товариства увійшли музейні співробітники, науковці Полтавської сільськогосподарської дослідної станції, земські службовці, освітяни, громадські діячі. На першому організаційному засіданні, 18 березня 1918 р. були присутні 86 чоловік – цвіт тодішньої інтелігенції міста. У подальшому кількість членів товариства збільшилася до 119 чоловік [23]. У 1918 р. відбулося чотири зібрання Товариства – 18 березня, 20 квітня, 18 та 26 травня [16]. На засіданні Товариства 26 травня В.І. Вернадський виступив із доповіддю «Про деякі спостереження, що мають значення в геології» [2, с. 16]. Володимир Іванович дуже пишався цим своїм напрацюванням, збирався надіслати його до Москви у журнал «Природа» під назвою «Про значення для геохімії спостережень над складом і вагою організмів». Із дещо видозміненою назвою ця доповідь була опублікована в матеріалах засідання Відділення фізико-математичних наук Російської академії наук 11 травня 1921 р. [2, с. 106] і стала предтечою для всесвітньовідомої праці вченого «Живое вещество», яка побачила світ у 1978 р. і з тих пір оволоділа думками послідовників видатного натураліста.

Фото ліворуч: В.І. Вернадський – засновник і голова Полтавського товариства любителів природи. *Фото праворуч:* В.Ф. Ніколаєв – секретар товариства.

14 квітня 1918 р. для членів Товариства була організована ботанічна екскурсія до Монастирського лісу [5, с. 29]. Наявна записка (для місцевої хроніки) з повідомленням про проведення 19 травня під керівництвом В.І. Вернадського геологічної екскурсії до Нижніх Млинів [22]. На 30 травня цього ж року планувалось засідання правління товариства, на якому В.І. Вернадський повинен був доповісти про клопотання перед міським головою організувати ботанічний сад у школі садівництва. Але цей виступ не відбувся, адже того дня Володимир Іванович вже виїхав до Києва на з'їзд Української партії Народної Волі.

Після від'їзду В.І. Вернадського з Полтави у справах організації Академії наук України Товариство любителів природи фактично припинило свою діяльність. Один із кореспондентів В.І. Вернадського писав йому 19 серпня 1918 р.: «Громадське життя в Полтаві сильно зблідло та завмерло... Товариство любителів природи також без тебе жодного разу не збиралось. Побоююсь, що без тебе воно опиниться зовсім недієздатним» [21, с. 37]. Аналогічними за змістом були листи до В.І. Вернадського з Полтавського музею: «Соромно зізнаватися, що без Вас вся робота відразу уповільнила темп, та й усе якимось зів'яло, починаючи з нашого Товариства. Після вашого від'їзду ні одного засідання, ні одної екскурсії, навіть ні одного члена правління у стінах музею» [2, с. 151]. Активний член товариства, помічник завідувача музею М.І. Гавриленко згадував: «Нове фізико-математичне товариство (так він помилково називає Товариство любителів природи) проіснувало недовго, і з переведенням Вернадського до Києва померло природною смертю» [4, с. 170].

Відомо, що 27 серпня 1918 р. Полтавське товариство любителів природи збирало своїх членів на засідання комісії по виробленню програми та статуту природничо-сільськогосподарського відділу Українського народного університету [7]. У листі, датованому 20 листопада 1918 р., до Полтавського міського самоврядування за підписами заступника голови товариства О.В. Знаменського та секретаря В.Ф. Ніколаєва були висвітлені проблеми охорони природи Полтавщини у той період та шляхи активізації роботи новоствореного Товариства любителів природи, діяльність якого тоді майже припинилася.

Першим кроком для подолання проблем Товариство любителів природи вважало створення ботанічного саду, де можна було б зібрати всю зникаючу і зниклу флору краю, а у подальшому програма його могла б бути розширена. Окрім практичного значення сад міг би мати і наукове спрямування, що допомогло б підняти провінційну ботанічну науку на новий рівень. Зазначалося, що вже існуючі ботанічні сади відіграють надзвичайну роль в області популяризації знань про флору взагалі і місцеву флору безпосередньо; пробуджують і виховують любов і повагу до елементів природи. Відмічалось також, що чисельні школи Полтавщини можуть використовувати ботанічні сади як цінне унаочнення до предметів природничого циклу. Було зазначено також, що такий сад стане окрасою міста за умови його відповідного планування та розташування у зручному місці. Для нового Університету, який мав на той час лише один факультет, ботанічний сад міг би стати основою ботанічної кафедри природничого відділу. У листі наголошувалося, що втілення ідеї створення ботанічного саду не потребуватиме великих затрат із боку міста, тим більше, що матеріальну допомогу можна буде отримати від земської управи та інших зацікавлених інституцій, наприклад, від Товариства сільського господарства. Саме ж Товариство любителів природи пропонувало всі наявні у них технічні та наукові сили. В кінці листа було запропоновано створити робочу комісію з організації ботанічного саду при Полтавському міському самоврядуванні, яка могла б скласти схему попередніх робіт, загальний план необхідних затрат і вирішити питання вишукування коштів [12].

Останній документ стосовно діяльності товариства у 1918 р. датований 10 грудня. Це лист-дозвіл Полтавського товариства сільського господарства використати його приміщення для проведення засідання товариства любителів природи [13, 18, с. 84].

Цікавим і маловідомим є факт участі голови Товариства В.І. Вернадського у роботі з'їзду природознавців України, який мав відбутися 3–6 серпня 1918 р. у м. Києві. Замість зазначеного з'їзду була проведена лише нарада дослідників природи України, на якій В.І. Вернадський виголосив промову про необхідність організації Асоціації природодослідників України [3]. На думку Володимира Івановича, вона повинна була об'єднати всіх натуралістів країни. Цю пропозицію підтримав і секретар Полтавського товариства любителів природи В.Ф. Ніколаєв, який брав участь у нараді. Крім цього, Валентин Федорович запропонував створення заповідної мережі Полтавщини, йшлося про утворення з Карлівського та Струківського степів відповідних заповідників, а також про перетворення лісових масивів між Диканькою та Милорадовим на національний парк [19].

У 1919 р. була зроблена спроба поживити роботу Товариства. 30 березня у приміщенні музею відбулося його засідання, на якому виступив В.Ф. Ніколаєв з цікавими повідомленнями: «Охорона пам'яток природи та її найближчі завдання» та «Підсумки I з'їзду природознавців України» [14]. На засіданні були присутні лише одинадцять членів товариства. На другий день, 31 березня, правління Товариства подало лист до управління Полтавської комендатури з метою реєстрації Товариства [11]. Факт реєстрації Товариства не встановлено. У той час в Полтаві при владі стояли більшовики. Очевидно, побоюючись більшовицьких репресій, частина членів Товариства, яка належала до конституційно-демократичної партії, вимушена була виїхати. Відомості про подальшу долю Полтавського товариства любителів природи після березня 1919 р. відсутні.

Слід зазначити, що, не зважаючи на короткий період діяльності Товариства, воно відіграло помітну роль у подальшому розвитку громадського природоохоронного руху на Полтавщині. Крім цього, воно поєднувало дослідну роботу з просвітницькою, спрямованою на вирішення місцевих проблем краю. Разом із цим, наведені факти – красномовне свідчення організаторських здібностей ініціатора створення Товариства – В.І. Вернадського, вони вдало доповнюють портрет вченого як творчої наукової особистості.

Список використаної літератури:

1. Вернадский В.И. Дневники 1917-1921: Октябрь 1917 – январь 1920 / В.И. Вернадский. – Київ : Наук. думка, 1994. – 272 с.
2. В.І. Вернадський і Полтавщина: факти, документи, бібліографія / уклад. В.М. Самородов, С.Л. Кигим ; наук. ред. К.М. Ситник. – Полтава : Полтав. літератор, 2008. – 260 с.
3. Володимир Іванович Вернадський і Україна. Т. 1, кн. 2: Володимир Іванович Вернадський. Вибрані праці / уклад.: О.С. Онищенко, В.М. Даниленко, Л.А. Дубровіна [та ін.]. – Київ, 2011. – С. 142–148.
4. Гавриленко М.І. Школа / М.І. Гавриленко // Історична пам'ять. – 2012. – № 28. – С. 166–171.
5. Документи з історії Центрального Пролетарського музею Полтавщини : зб. док. / упорядн. О.Б. Супруненко ; уклад.: С.Л. Кигим, Т.К. Кондратенко, В.В. Коротенко та ін. – Полтава, 1993. – 138 с.

6. Из эпистолярного наследия В.И. Вернадского: письма украинским академиком Н.П. Василенко и А.А. Богомольцу / сост. С.Н. Киржаев, В.А. Толстов. – Киев, 1991. – 46 с.
7. Лист Полтавського товариства любителів природи до члена Товариства від 23.09.1918 р. // НА ПКМВК – Спр. 01 – 9. – Арк. 21.
8. Николаев В.Ф. Письмо к В.И. Вернадскому от 6.09.1916 г. // Архів РАН. – Ф. 518. – Оп. 3. – Спр. 1159. – Арк. 1, 1 зв. – Режим доступу: <http://www.ras.ru/vivernadskyarchive/about.aspx>.
9. Николаев В.Ф. Письмо к В.И. Вернадскому от 12.11.1916 г. // Архів РАН. – Ф. 518. – Оп. 3. – Спр. 1159. – Арк. 2, 2 зв. – Режим доступу: <http://www.ras.ru/vivernadskyarchive/about.aspx>.
10. Письмо в Министерство Народного Просвещения Украинской Республики // НА ПКМВК. – Спр. № 01 – 9. – Арк. 1.
11. Письмо в Управление Полтавской Комендатуры от 31.03.1919 г. // НА ПКМВК. – Спр. 01 – 9. – Арк. 11.
12. Письмо Полтавскому Городскому Самоуправлению от 20.11.1918 г. // НА ПКМВК. – Спр. 01 – 9. – Арк. 4, 4 зв., 5.
13. Письмо Полтавского общества сельского хозяйства от 10.12.1918. // НА ПКМВК. – Спр. 01 – 9. – Арк. 6.
14. Повістка денна загального зібрання Товариства 30.03.1919 р. // НА ПКМВК. – Спр. 01 – 9. – Арк. 7.
15. Порядок заседания правления Полтавского общества любителей природы [Черновая запись] // НА ПКМВК. – Спр. 01 – 9. – Арк. 3.
16. Приглашения и программы заседаний Полтавского общества любителей природы // НА ПКМВК. – Спр. 01 – 9. – Арк. 33, 34, 35, 53.
17. Протокол заседания Полтавского общества любителей природы 30.03.1919 г. // НА ПКМВК. – Спр. 01 – 9. – Арк. 8.
18. Самородов В.М. Полтавське сільськогосподарське товариство (1865–1920 рр.): історія, звичаї, першопостаті / В.М. Самородов, С.Л. Кигим ; наук. ред. В.М. Самородов. – Полтава : Дивосвіт, 2015. – 160 с.
19. Самородов В.М. Постаті природознавства та музейництва Полтавщини (XIX–XX ст.) / В.М. Самородов, С.Л. Кигим ; за наук. ред. В.М. Самородова. – Полтава : Дивосвіт, 2016. – 144 с.
20. Ситник К.М. Володимир Вернадський і Академія / К.М. Ситник, В.В. Шмиговська. – Київ : Наук. думка, 2006. – 310 с.
21. Сытник К.М. В.И. Вернадский. Жизнь и деятельность на Украине / К.М. Сытник, Е.М. Апанович, С.М. Стойко. – 2-изд. испр. и доп. – Київ : Наук. думка, 1988. – 368 с.
22. Сообщение о геологической экскурсии в с. Нижние Млины [Записка для местной хроники] // НА ПКМВК. – Спр. П 01 – 9. – Арк. 25.
23. Список членов Полтавского общества любителей природы // НА ПКМВК. – Спр. 01 – 9. – Арк. – 9, 9 зв., 10, 10 зв.
24. Устав Полтавского общества любителей природы // НА ПКМВК. – Спр. 01 – 9. – Арк. 15, 15 зв.

С.Л. Кигим, В.М. Самородов, Л.В. Чеботарьова